

NAČRT ZA UNIVERZITETNO KNJIŽNICO V LJUBLJANI

FRANCE STELE

Kulturna Ljubljana je po vojni na prelomu. Tretjič v svoji zgodovini doživlja svoj razcvet, tretjič je prisiljena iskati temu razcvetu vidno, dostojno posodo, izgraditi svoj organizem tako, da bo res glava in srce nevidnega telesa duhovnega organizma, za katerega je poklicana, da misli in čuvstvuje; da mu bo glava in srce, ki točno funkcijonira, redno in pravočasno dovaja krvi in pobud vsem žilam in vsemu kompliciranemu živčnemu sistemu. Srednjeveška Ljubljana, mesto meščanov in obrtnikov in zastopnica oblasti deželnega gospoda, si je popolnoma zadostovala. Prav tako si je popolnoma zadostovala baročna Ljubljana, ki je bila že mesto meščanov in obrtnikov, glava cerkvene in deželne upravne organizacije in mesto plemičev. Njen sestav kakor njena funkcija sta bila že neprimerno bolj komplicirana, posebno njena duhovna vloga že prav pomembna. In za vse te funkcije je imela zadosti in zadostnih organov. Nova, povojna Ljubljana je vse več kakor sta bili njeni predniki, ona je duhovna prestolica najvišje funkcijske oblike organizma človeštva, naroda, in ta vloga, če ji hoče biti kos, zahteva od nje zopet čisto poseben kompliciran aparat, brez katerega tak duhovni organizem danes ne more enakopravno obstajati. Iz te potrebe smo dobili univerzo, zarodek akademije v Znanstvenem društvu, Narodno galerijo, konservatorij, deželni muzej reorganizirali v Narodni muzej, študijsko ali licejsko knjižnico v narodno knjižnico (Državna študijska knjižnica) itd. Dobili smo ustanove, dobili organe dela, nismo jim pa obenem mogli ustvariti primerne posode, brez katere je redno in zadostno delovanje takih ustanov nemogoče. Univerza, ki je razmeroma še na najboljšem, se stiska deloma celo po adaptiranih kletnih prostorih, Narodna galerija se more razviti v Narodnem domu brez obsežnih prizidav samo v omejenem obsegu, konservatorij gostuje pri Glasbeni matici, Narodni muzej postaja z vsakim letom bolj nepregledno skladišče, najbolj obupen pa je položaj naše glavne knjižnice. Kaj pa pomeni dobro urejena, redno poslujoča osrednja knjižnica, to bo pri narodu, ki se ponaša z enim najvišjih odstotkov čitajočih in pišočih ljudi, brez posebnih utemeljitev razumljivo.

Položaj te naše glavne knjižnice, katera nosi danes ime Državna študijska (licejska) knjižnica in ki je v svojem bistvu narodna knjižnica, je po vojski prav izreden. Ustanovljena je bila po požaru ljubljanskega jezuitskega kolegija l. 1774 in je polagoma vsrkala vase glavne knjižne zaklade središča Slovenije, bivše dežele Kranjske, tako da je po svoji knjižni vsebini najožje zvezana s kulturno preteklostjo naše domovine in globoko zasidrana v njeni

zemlji (Kidrič: »Teritorialna kulturna last.«)* Že to dejstvo bi opravičevalo, da ji sodobnost posveti največjo pozornost. Vanjo so se stekle deloma knjižne zapuščine naših protestantov, za njo so delovali in o nji sanjali Operozi, tu so ohranjene v veliki meri knjižnice konec 18. stol. razpuščenih samostanov, in pripadle so ji knjižnice mnogih naših odličnih znanstvenih delavcev, pred vsem Zoisa in Kopitarja. V predvojni Avstriji je imela pravice deželne osrednje knjižnice (od l. 1807), kar jo je zelo obogatilo, po vojni pa je dobila pravice narodne knjižnice, v katero se ne stekajo samo vsi tiskani proizvodi Slovenije, ampak cele Jugoslavije. Z ustanovitvijo slovenske univerze se je kljub temu, da ima univerza sama obširne in dobro izgrajene seminarske in institutske knjižnice, naloga naše narodne knjižnice močno komplicirala. Samo mehanično zbiranje in urejanje po zakonu ji pripadajočega gradiva more biti samo njen postranski, vsakdanji posel; po sili razmer pa je postala avtomatično tudi univerzitetna knjižnica, hrbtenica vseh ljubljanskih posebnih strokovnih knjižnic, kar so v svojem bistvu seminarske in institutske knjižnice. To pa ji nalaga še posebne naloge in se mora izpopolnjevati po trdnem načrtu v osrednjo znanstveno knjižnico Slovenije. V tem bi še ne bilo nobene krize zanjo, ker vse to pomeni samo polni razmah njenih življenjskih sil; nastala pa je kriza, ki se vsak dan povečuje s tem, da dosedanji prostori niti za silo ne zadostujejo za njeno nemoteno funkcijoniranje. Kajti če muzej lahko postane za nekaj let neestetiko učinkujoč magacin, si knjižnica tega tudi za eno leto ne bi smela dovoliti! Ker pa to stanje traja že več let, moramo javnost tistega naroda, ki je po številu čitajočih sodeč eden najbolj prosvetljenih na svetu, opozoriti neusmiljeno na to, da so zaradi pomanjkanja prostorov celi oddelki te knjižnice danes ohromeli.

Prostori zanjo že tudi pri mnogo skromnejših razmerah pred vojno niso bili zadostni in se je njena namestitev v 2. državni gimnaziji vedno smatrala za začasno. Že v Avstriji je obstojal načrt, da se postavi zanjo posebno poslopje. To je bilo nujno že radi tega, ker razpolaga z neprecenljivimi rokopisnimi zakladi, ki so doslej samo zasilno in čisto neprimerno hranjeni, še manj pa zadostno zavarovani pred nesrečami. Pod silo novih razmer se je uprava knjižnice vsa leta po vojni trudila, da zagotovi potrebna sredstva za zidavo lastnega poslopja. V šoli profesorja Jožeta Plečnika je bil tudi izdelan načrt, kako naj se ti naši kulturni ustanovi postavi primeren dom. Izvršitev tega načrta je zaradi splošnih denarnih težav začasno odložena, mislimo pa, da ne bi bilo prav, če bi kljub sili časov le za trenotek zamrla zavest, da se knjižnica mora zidati, ker je ena najnujnejših potreb našega javnega življenja. Naš namen je, da javnost seznanimo s Plečnikovim načrtom in ji predložimo ta važni problem v razmotrivanje in uvaževanje.

Načrt predlaga zazidavo prostora nekdanjega »knežjega dvorca« med skupino hiš ob Valvasorjevem trgu, Vegovo, Gosposko in Knežjo ulico. Zazidava je zamišljena v nepravilnem četverkotniku okrog četverkotnega dvo-

* Prim. K. Stefan: Geschichte der Entstehung und Verwaltung der K. K. Studien-Bibliothek in Laibach, Ljubljana, 1906. — Fr. Kidrič: Biblioteški problem in univerza v Zgodovini slovenske univerze do l. 1929.

rišča. Rimsko-srednjeveško mestno ozidje ob Vegovi ulici bi se ohranilo, glavna fasada z glavnim vhodom bi bila obrnjena h Knežji ulici, stranski vhod, ki bi služil posebno obiskovalcem ljudske čitalnice, pa bi se nahajal na strani Gosposke ulice. Stavba naj bi bila štirinadstropna, vendar tako, da bi bila spodnja nadstropja, ki bi služila za urade in stanovanja, normalno visoka, dočim bi bila zgornja nadstropja, ki bi služila za knjižna skladišča, samo 2.50 m visoka; to bi omogočalo lahko dosegljivost knjig. Zadnji trakt ob hišah ob Valvasorjevem trgu bi bil pa posebno razdeljen, ker bi obsegoval obe čitalnični dvorani in eno vrsto skladišč, ki je nad visoko dvorano pomembna tudi radi njene gorkote.

Razdelitev prostorov bi bila v principu sledeča: Zadnji trakt je bistveno čitalniški trakt, pritličje in prvo nadstropje ostalih ter zapadni trakt v 2. nadstropju služijo uradam, študijskim prostorom in službenim stanovanjem; tretje in četrto nadstropje za skladišča knjig, obsežno dvorišče pa je izrabljeno za stopnišča. Organizacijsko je važno, da služi glavni vhod iz Knežje ulice z arhitektonsko bogatim glavnim stopniščem za dohod h glavni čitalniški dvorani, uradam, stanovanjem in študijskim prostorom. Dvoje stranskih stopnišč na dvorišču ob traktu z dvorano služi za notranji promet. Glavna čitalnica je razen tega zvezana z vsemi nadstropji po dveh tovornih dvigalih. Kot stranski vhod in posebno kot dohod k ljudski čitalnici časopisov v pritličju pod veliko dvorano in predavalnici služi vhod v južnem delu fasade ob Gosposki ulici.

Po nadstropjih je razdelitev prostorov sledeča: Kleti zavzemajo samo prostor pod traktoma ob Gosposki ulici in Knežji ulici. Razen skladišč kuriva, centralne kurjave in kleti v ožjem smislu obsegajo tudi stanovanje za kurjača ob Gosposki ulici. V pritličju je v traktu ob Knežji ulici glavni vhod z dohodom na glavno stopnišče sredi dvorišča. Na desno v veži je vratarjeva loža in ob nji do ostankov mestnega ozidja ob Vegovi ulici vratarjevo stanovanje. Na levo od vhodne veže je predvidena knjižnična ekspedicija. Vsi drugi prostori razen južnega trakta so namenjeni skladiščem časopisov in knjig. Deloma bi se lahko porabili za univerzitetne seminarje. V južnem traktu se nahaja ob Gosposki ulici ljudska čitalnica časopisov, ob Vegovi ulici ji po velikosti odgovarja skladišče časopisov, v sredi med njima pa je 16.76×7.76 m velika predavalnica. Dohod je iz Gosposke ulice. Prostor pod glavnim stopniščem je izrabljen za predprostor predavalnice, za garderobe, stranišča in pod. **P r v o n a d s t r o p j e :** Ob Knežji ulici v sredi je 17.50×7 m velika razstavna dvorana, ob nji do Vegove ulice profesorska čitalnica, proti Gosposki ulici pa uradna soba in grafična zbirka. V traktu ob Vegovi ulici je shramba rokopisov, študijska soba zanje in upravne pisarne. Ob Gosposki ulici je prostor za revije, kataloge in urade. Ves južni trakt zavzema velika čitalnica, obsežna dvorana segajoča skozi tri nadstropja v višino, velika 38×10 m in 10 m visoka. Svojo luč prejema skozi ogromna okna proti Gosposki in Vegovi ulici. Dohod k nji tvori od glavnega vhoda iz Knežje ulice glavno stopnišče, ki je troramno in katerega stranski dve rameni vodita s podija na dvorišču v drugo nadstropje. Pred dvorano je predprostor z garderobo, okrepčevalnico in stranišči. **D r u g o n a d s t r o p j e :** Trakt ob Vegovi ulici služi za stano-

vanje ravnatelja knjižnice. Po potrebi se vsak čas lahko preuredi za skladišče knjig. Trakta ob Gosposki in Knežji ulici služita za skladišča. Skladiščni prostori se po potrebi lahko poljubno razdele. Tretje nadstropje: Vsi trije trakti razen južnega služijo za skladišča knjig in so zidani po istem principu kot v drugem nadstropju. Četrto nadstropje: Trakt ob Vegovi ulici je namenjen zbirki zemljevidov in muzikalij s prostori za uradnike. Vsi ostali prostori služijo za skladišče knjig. Podstrešje z bakrom krite strehe je 2 m visoko, svetlo in ognja varno ter lahko služi za shrambo. V osi glavnega vhoda ob Knežji ulici bi bilo poslopje 20·70 m visoko. Opremljeno bi bilo znotraj in zunaj brez večjega bogastva, čisto stvarno: pri glavnem stopnišču, ki bi bilo prekrito s kupolo in bi imelo troje ramen, bi učinkoval zlasti slikoviti sestav posameznih delov, pri fasadah izključno razmerje ploskev in iz notranje razdelitve prostorov povzročeno skupljanje odprtin, posebno oken. Hiša bi imela tri fasade. Oni dve na Gosposko ulico in Vegovo ulico bi si v glavnih potezah odgovarjali, vse njihovo bogastvo bi se omejevalo na poudarek trakta z dvorano. Dvoje rusticiranih širokih pilastrov bi mogočno oklepalo konec tega trakta na straneh, notranjo ploskev bi zavzemalo ogromno (9·50 × 7·25 m) tridelno okno, krasile pa bi dekorativne ograje pod oknom in ograja odprtega balkona nad koncem dvorane. Tudi glavna fasada bi bila strogo stvarna, čisto konstruktivna in po gradivu bi bil odlikovan edino portal sam, ki bi ga na vrhu krasila balkonska ograja in plastično okrašen velik sklepnik. Vseh oken obrnjenih na cesto bi bilo 191, od teh jih odpade 54 na podstrešje.

Načrt, ki ga s to objavo predlagamo javnosti, pa ni zanimiv in važen samo zato, ker je doslej edini konkretni predlog za poslopje ljubljanske univerzitetne knjižnice, ampak je največjega pomena za sodobno estetsko Ljubljano sploh. Kajti nič manj kakor kulturna Ljubljana je tudi estetska Ljubljana po vojni na važnem prelomu. Prav temu okraju stare Ljubljane, v čigar jedru leži Novi ali Turjaški trg, je zadel potres l. 1895 najobčutnejše rane. Do tedaj je bil izredno harmonično zazidan in sam v sebi zaokrožen, nekam sam vase zaprt, kar je bila posledica dejstva, da je bil nekdanj od treh strani obdan od obrambnih ozidij in je prosto dihal prav za prav samo proti Ljubljani na Bregu z ljubljanskim pristaniščem. Ta zaprtost vase pa je povzročila za ta del Ljubljane še sedaj značilno sklenjenost hiš zunanjega oboda tega dela mesta, ki je še danes osnovni estetski motiv lepote severne strani Cojzove ceste. Ena glavna žila, Gosposka ulica, je spajala ves ta mestni del v smeri od severa, od Vicedomskih vrat proti jugu do križevniškega samostana. Okno za promet s svetom je bilo zlasti pristanišče na Bregu, vse drugo pa je služilo notranjemu prometu in par večjim počitkom na glavnih trgih tega dela mesta, na Turjaškem, Valvasorjevem in Jurčičevem trgu. Zaprtost teh trgov je bila bistven estetski činitelj v tem zares enotnem in kljub svoji enotnosti motivno zelo raznovrstnem mestnem delu. Estetsko sta dominirala predvsem Turjaški trg in Breg. Viseči teren Turjaškega trga ni bil brezpomemben, dokler je bil na vzhodni strani ob Ljubljani zaprt z vrsto hiš, segajočih sem od Jurčičevega trga. Iz fotografij vemo, da so te sicer ne razkošne hiše izredno

dobro zapirale trg proti vodi, podobno kakor je arhitektonska stena scene antičnega teatra zapirala gledališče tam, kjer bi pogled sicer zablodil predaleč v okolico in bi brez te stene lahko prezrl igrani prizor. Na teh hišah se je namreč ustavilo oko gledalca z gledališko dvigajočega se Novega trga, ako je gledal proti gradu; odtod je potem neprisiljeno preskočilo na zelenje bregov pod gradom in do njegovih mogočnih zidin. Danes, ko te kulise na levem bregu Ljubljane ni več, zablodi oko skozi nelepe škrbine na drugi breg, odkoder le s težavo najde pravo razmerje do mogočnosti pogleda, ki ga nudi grajski breg z gradom.

Na zapadni strani je bil ta trg prav tako idealno zaprt v glavnem s tako zvanim »knežjim dvorcem«, dvorcem knezov Auerspergov. Obiskovavec Ljubljane je bil na tem tako idealno zaokroženem in zaprtem trgu prisiljen, da se je pečal samo z doživetjem njenega globljega značaja in ga je po našem prepričanju razen na estetski magistrali izpred škofije čez Mestni in Stari trg do Florijanske ulice redkokje globlje in učinkoviteje doživel kakor tu. Za doživetje estetske duše kakega mestno arhitektonskega organizma je potreben neskalsen milje, ki je lahko tudi zelo skromen, in tu je tak neskalsen milje do potresa neoporečno vladal.

Nič manj zaokrožen ni bil nekdanj Breg. Ne smemo namreč pozabiti, da je bil tako pred sedanjim šentjakovskim mostom kakor na severu zaprt. Idealen severni zaključek so mu nudile iste hiše, ki so zapirale na vzhodu Turjaški trg.

Potres l. 1895 in njemu sledeča modernizacija Ljubljane sta estetsko ravnovesje tega dela mesta na več mestih občutno omajala. Največ sta trpela ravno Turjaški trg in Breg. Padle so lepe kulisne stavbe na vzhodu, padla je po mnenju tistih, ki so jo poznali in opisovali, najlepša stavba stare Ljubljane, »knežji dvorec« na zapadu.

Primerno in velikopotezno zazidanje praznine nekdanjega »knežjega dvorca« je torej neke vrste estetska reparacija stari, estetsko še vedno živi Ljubljani. Zazidanje s knjižnično palačo pa je celo še več, ker je tudi reparacija posesti ljubljanskim Modricam, ki so v tem dvorcu imele svoj hram.

Prepričani smo, da bi po tem projektu izvršena stavba, tudi če se odreče vsakemu kriččemu bahaštvu, gradbeno estetsko vlogo svoje prednice prav dobro nadomestila. To tem bolj, ker je bil ravno njen snovatelj tisti, ki je na periferiji tega važnega dela stare Ljubljane že marsikaj popravil in srečno dopolnil. Na Cojzovi cesti je odkril neprimerno mogočno in obenem slikovito učinkujoči strnjeni obroč stavb od križank do Ljubljane. Do obupa nesrečno zasnovano Vegovo ulico z Valvazorjevim trgom je rešil tako, da je sodobnemu Ljubljančanu naravnost kraj oddiha in prijetnega sprehoda. Ukrotil je celo najstrupenejšega zmaja, ki je kazal svoje zobe proti tej ulici, poslopje banke Slavije, in ves blok okrog Glasbene matice dvignil na eno prvih estetskih stopenj sodobne Ljubljane. Kedor je vse to zasnoval in rešil, more tudi pri zazidanju usodne dvorčeve škrbine dodati samo zaključni kamen že napol dovršeni zgradbi te ulice. V svoj estetski program je vključil tudi ostanek mestnega ozidja za nekdanjim dvorcem. Tudi s tem vrača Ljubljani del njene

zgodovine. Stari »knežji dvorec« je bil namreč neka posebnost stare Ljubljane tudi po tem, da je edini imel prednost, da je smel v svoje stavbe vključiti del mestnega ozidja. To se je zgodilo na ta način, da je s svojim južnim krilom dosegal ozidje in je bil konec tretjega nadstropja postavljen naravnost nanj. Severno krilo je prav tako dosegalo ozidje in priključilo stavbi polkrožen stolp, ki se je nahajal tu ob t. zv. Knežji ulici. Tudi tu je zgornje nadstropje počivalo na zidu, cel konec trakta pa je tvoril kot zaključek ulice štirioglat stolp z omenjenim polkrožnim pristavkom, ki je segal samo do višine ozidja. Ozidje, ki je na tem mestu v temeljih ozidje rimske Emone, v nadzidku pa ozidje srednjeveške Ljubljane, je bilo od tega stolpa do ogle pri Cojzovi cesti dvojno in zato izredno široko. Vrh tega širokega ozidja je služil Auerspergovi palači kot terasa, na sredi katere se je nahajal baročen kiosk, ki nam je znan iz slik. Če torej sedaj Plečnik zamišlja, naj ob novi stavbi ozidje ostane in se samo s primernim nasadom in vzdrževanjem estetsko vključi v celoto te ulice s projektirano stavbo vred, tudi s tem vrši samo estetsko reparacijo tako zelo oškodovani stari Ljubljani.

S prostorom, kjer se ta stavba snuje, je zvezana tradicija ene najkulturnejših hiš stare Ljubljane in ene njenih najstarejših knjižnic.* Plemičev, ki so ta dom Modric ustvarili, že zdavnaj ni več in nov duh napolnjuje posode, ki so jih oni svoj čas ustvarili za drugačne cilje. Mesto vicedomske palače je zavzela slovenska univerza, med plemiške hiše se je vgnezdila Glasbena matica, kaj je torej bolj naravno, da tudi mesto ene najstarejših ljubljanskih knjižnic zavzame slovenska glavna knjižnica?

Zavest, da je lastno knjižnično poslopje za Ljubljano neodložljiva potreba, ne sme več zaspati. Tudi v času največjih stisk narod, ki hoče biti narod, ne sme izgubiti ponosa in pozabiti na nujne potrebe svoje duhovne kulture.

* P. pl. Radics: Die Fürst Karlos Auerspergische Hausbibliothek in Laibach v Oesterr. Wochenschrift, 1863, str. 625 sl.

DARITEV

JOŽE KASTELIC

V zapuščenih katedralah so se slopi razsuli,
po vitkih obokih dež polzi,
svetniki v oknih so svoje svite zgubili,
skozi razbita stekla se veter podi.

V zapuščenih katedralah so kakor nekoč oltarji samo.
Včasi gre kdo prav trudno do njih
in zmoti tišino — —
Nato pa spet dežne kaplje šumijo kakor introitus tih.